

Yannique Goris is researchmaster student *Geschiedenis* en onderzoek-sassistent in het project "Voice of Nature"

Wim van Meurs (1964) is universitair hoofddocent *Politieke Geschiedenis* aan de Radboud Universiteit Nijmegen

Geitenwollen sokken, vogelaars en plofkippen

Inleiding

Bijna een halve eeuw geleden onthulde Thomas Kuhn de ware aard van wetenschap. Volgens Kuhn zijn wetenschappers (zelfs historici!) behoudzuchtig en lui. Ze doen immers hun uiterste best om de werkelijkheid in aloude verklaringsmodellen te persen, zelfs als allerlei bewijsmateriaal suggereert dat het model niet houdbaar meer is.¹ Kuhn spreekt hier van 'paradigmata', een term die onder jonge Nijmeegse historici inmiddels in onbruik geraakt is en vervangen door 'ontografieën': een 'vooringenomen' manier om de werkelijkheid te bestuderen en te verklaren.² Ook historici zijn dus niet voortdurend *open-minded* en leergierig op zoek naar het Popperiaanse moment suprême van de falsificatie.

Deze onthutsende constatering betekent omgekeerd ook dat iedere wetenschapper die bijvoorbeeld het bestaande beeld van een historisch tijdperk wil herzien of een lang verwaarloosd onderwerp hoger op de onderzoeksagenda wil krijgen, van goeden huize moet komen. Alleen het historische bronnenmateriaal aan de gewaardeerde collegae presenteren of een nuancering van het bestaande denkkader voorstellen zal bij deze behoudzucht weinig effect sorteren. Periodiek zullen daarom 'angry young (wo)men' met veel lawaai en grote woorden het establishment attaqueren en een radicaal ander paradigma bepleiten. Heftige debatten vlammen dan op, om een paar jaar later weer geruisloos te verdwijnen. Carrières worden in deze debatten gemaakt en gebroken.

John Tosh, de auteur van het Pursuit of History handboek uit de master Actuele Geschiedenis, laat zien dat in deze periodieke debatten politiek, maatschappij en (geschied)wetenschap niet scherp van elkaar te scheiden zijn. Ook politici of opiniemakers claimen 'de waarheid' voor zich en geschiedenis is vaak hun sterkste claim. Wetenschappers dienen omgekeerd niet alleen 'de waar-

1 Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago 1962).

2 Harry Jansen, *Triptiek van de Tijd. Geschiedenis in Drievoud* (Nijmegen 2010).

heid': historici hebben vaak een persoonlijke affiniteit met het onderwerp van hun onderzoek. Of worden geschiedschrijver juist vanuit een persoonlijke overtuiging of engagement.

Een politiek en maatschappelijk gemarginaliseerde groep zal om zich te emanciperen onder meer een eigen, radicaal andere visie op de geschiedenis presenteren. De groep zal zich als het ware een eigen plek in de historische canon willen veroveren. Voor Tosh, die als historicus gevormd is door de doorbraak van de sociaaleconomische geschiedenis in de jaren zeventig, is de meest verwerpelijke vorm van conservatief establishment de nationale canon van politieke en militaire grote-mannen geschiedenis. Deze historici claimen immers dat hun visie het enig ware verhaal van het verleden is. Zijn carrière is gemaakt in de tegenbeweging die vanuit hun verontwaardiging over maatschappelijke en globale ongelijkheid de oorzaken ging bestuderen, ook om vanuit bewustwording de maatschappij te verbeteren. Hij toont dan ook veel sympathie voor gemarginaliseerde groepen die tegen deze canon ingaan – gender studies, etnische en religieuze minderheden, niet-Europese landen en volkeren die een eigen plaats in het geschiedverhaal opeisen.³ Tosh verliest daarbij uit het oog dat ook nationale staten ooit begonnen zijn als emancipatiebewegingen tegen dynastieke staten en imperiale rijken. Deze politieke emancipatie in de negentiende eeuw viel in landen als Duitsland en Italië samen met de professionalisering van de geschiedwetenschap. Deze eerste generaties professionele historici zoals Von Ranke en Von Treitschke zagen er geen been in om tegelijk een bijdrage te leveren aan de consolidering van hun (Pruisische) natiestaat.

Omgekeerd zijn ook de emancipatiebewegingen die zich tegen deze nationale geschiedschrijving als establishment keren, niet wars van grote claims en staan ze uiteindelijk voor een eigen, niet minder dwingende canon. Inmiddels wordt de soep al niet meer zo heet gegeten, als Tosh ze opdient: gender, multiculturalisme, transnationale geschiedenis en *post-colonial studies* zijn geaccepteerde onderdelen van de geschiedwetenschap geworden – in zeker zin: geïntegreerd door het establishment.

Dit patroon van these (establishment), antithese (veroordelingen, debat en emancipatie) en synthese (integratie en differentiatie) is veelvuldig herkenbaar in de geschiedschrijving. Begon niet de Nederlandse nationale geschiedenis als protestantse geschiedenis? De emancipatie van de katholieken als eigen zuil met eigen historici zoals Rogier maakte van de Tachtigjarige Oorlog een tijd lang een historiografisch slagveld.⁴ Inmiddels is deze broederstrijd onder Nederlandse historici vergeten en vergeven: de ontzuiling heelt alle wonden. De literatuur over 1568-1648 is uiteengevallen in een caleidoscoop van specialis-

3 John Tosh, *The Pursuit of History* (Hoboken 2013).

4 Guido de Bruin, 'De Geschiedschrijving over de Nederlandse Opstand,' in: W.W. Mijnhardt (ed.) *Kantelend Geschiedbeeld. Nederlandse Historiografie Sinds 1945*, (Utrecht 1983) 48–82.

tische thema's die niet door 'politieke' loyaliteiten geordend worden.⁵

Voor een buitenstaander is de overgang van antithese naar synthese bijzonder interessant. Deze buitenstaander zonder sterke emoties bij de ene of de andere positie in het debat is de historiograaf van de historiografie en herkent het dialectische patroon. Als het principiële verzet tegen méér aandacht voor vrouwen, minderheden of niet-Europese geschiedenis eenmaal gebroken is, staan de emancipatoren voor een keuze: óf beginnen aan constructieve integratie en een nieuw evenwicht óf vasthouden aan de zekerheid van de frontstelling met de bijbehorende vijandbeelden en het eigen 'gelijk'. In het eerste geval zal het verwijt klinken dat het onderzoeksveld gefragmenteerd is in minuscule debatjes voor een handvol superspecialisten en dat er geen historici meer zijn die nog een grote synthese durven te schrijven. In het tweede geval klagen pragmatische historici over het hoge Don Quichot-gehalte van het grote debat, waarin dogmatisch versleten ideologische thesen worden verdedigd, terwijl er zoveel interessante aanknopingspunten zijn voor onvooringenomen archiefonderzoek.

Een nieuw Nijmeegse onderzoeksprogramma op het gebied van de Politieke Geschiedenis 'The Voice of Nature'⁶ bekijkt de milieubeweging die sinds de late jaren zestig in heel West-Europa opkwam, vanuit een dergelijk buitenstaandersperspectief. Deze synthese is een bestandsopname achteraf van een debat dat ten einde lijkt te zijn. Plotseling worden zo nieuwe perspectieven zichtbaar: zichtlijnen die voordien geblokkeerd waren door de oppositie tegen de moderne consumptiemaatschappij. Ging het uitsluitend om meer rechten voor dieren en respect voor 'de natuur' of om een 'post-materiële generatie' die met deze agenda ook haar eigen emancipatie bewerkstelligde? De projecttitel 'The Voice of Nature' laat bewust beide interpretaties toe.

De canon van de Nederlandse milieubeweging

In eerste instantie heeft de milieubeweging in heel West-Europa haar eigen geschiedenis geschreven, uitgaand van discontinuïteit en een antithese tussen het politieke establishment en de milieuactivisten: de materialisten van de naoorlogse wederopbouw tegenover de post-materiële generatie die vraagtekens plaatste bij breideloze consumptie met alle risico's voor de natuur en toekomstige generaties. Zoals bij veel gepolitiseerde thema's ging het hier niet om een historisch retrospectief, maar om een canon die onderdeel was van de milieubeweging en haar zelfbeeld op dat moment: de vervlechting van politiek-

5 Bert Roest, 'Het 'Verdwenen' Katholieke Leven van de Zestiende Eeuw. De Last van Perspectivisme in de Nederlandse Historiografie,' in Bert Roest (ed.), *De Last Der Geschiedenis. Beeldvorming, Leergezag En Traditie Binnen Het Historisch Metier. Liber Americorum Bij Het Afscheid van Prof. Dr. P.G.J.M. Raedts* (Nijmegen 2013) 169–87.

6 Zie: <http://www.ru.nl/geschiedenis/onderzoek/pg/projecten/meurs-grift-the/>.

maatschappelijke agenda en wetenschappelijke historische canon zoals we die eerder ook bij de Pruisische historici in de negentiende eeuw en bij de katholieke historici in het interbellum zagen.

De klassieke politieke geschiedenis vertelde een eigen verhaal waarin voor sociale bewegingen in het algemeen en zeker voor een zonderlinge protestgroep als de milieubeweging (nog) geen plaats was. Een mooi voorbeeld hiervan biedt de 'nieuwe' Algemene Geschiedenis der Nederlanden, geschreven in de jaren zeventig en tachtig. De vijftiende en laatste band over de naoorlogse periode is klassiek en toch ook weer niet. Naast de Haagse politiek is er ruim aandacht voor sociaaleconomische vraagstukken: sociale zekerheid, poldermodel, energiecrisis, vakbonden en de arbeidsmarkt. Verwijzingen naar de ideële protesten van die tijd gaan nauwelijks verder dan het Maagdenhuis en (als subtiele vorm van marginalisering) een foto van een 'Provoprotest bij het Lieverdje in Amsterdam, maart 1966'.⁷ Zelfs het hoofdstuk over het socio-culturele leven 1945-1980 besteedt geen aandacht aan de milieubeweging, maar ziet door dezelfde sociaaleconomische bril alleen CAO-onderhandelingen, stakingen, een generatiekloof, ontzuiling en krakers.⁸

De hardnekkigheid van dit perspectief (ondanks de meegaandheid van de Nederlandse politiek in de roerige jaren zestig en zeventig)⁹ moge blijken uit een ander, veel recenter studiehandboek, *Geschiedenis van de Nederlanden van Blom en Lamberts*.¹⁰ Afgezien van een knappe alinea over de Bond Beter Leefmilieu als een smeltkroes van feministen, ecologen en pacifisten in België vindt de lezer over Nederland alleen deze veelzeggende passage:

Een thema, dat al vanaf het begin in de vernieuwingsbeweging een rol speelde, maar oorspronkelijk niet erg op de voorgrond trad, groeide uit tot een zeer belangrijk vraagstuk. In 1972 wees een internationale groep deskundigen, die bekend stand als de Club van Rome, in een rapport *De grenzen aan de groei* op de ernstige problemen voor het milieu en de grondstoffenvoorraden bij onbeperkte groei van de wereldeconomie. Dit leidde tot tal van activiteiten ter bescherming van het milieu, dat inderdaad op vele plaatsen ernstig vervuild is en op de lange duur met vernietiging wordt bedreigd. Actiegroepen en meer duurzame organisaties, ten dele voortzettingen van al veel oudere natuurbeschermingsverenigingen, vestigen onophoudelijk de aandacht op deze problemen. De Nederlandse overheid nam een en ander vrijwel direct serieus. Maar ook hier stuitte men van het begin af aan op de ingewikkeldheid van de materie (waaronder de internationale dimensie ervan), op moeilijkheden bij het uitvoeren van gemaakte regels en op de vraag hoe een adequate regelgeving te verzoe-

7 D. Blok e.a. (ed.), *Algemene Geschiedenis Der Nederlanden* (Haarlem 1982) XV, 189.

8 *Ibid.*, XV, 356-364.

9 James Kennedy, *Nieuw Babylon in Aanbouw. Nederland in de Jaren Zestig* (Amsterdam 1995).

10 J. Blom en E. Lamberts, *Geschiedenis van de Nederlanden* (Baarn 2006).

nen met de noodzaak de Nederlandse economie niet te verzwakken.¹¹

De auteurs lijken de rebelse fase van de antithese te willen overslaan, het protest al te willen domesticeren voordat het zijn revolutionaire maatschappelijke alternatief heeft kunnen uitbazunen. De belangrijkste impuls kwam van buitenaf, de milieubeweging wordt als voortzetting van de natuurbescherming gezien en de nadruk ligt op de (on)mogelijkheden van de praktische omzetting in regeringsbeleid binnen de stippelijntjes van bestaande verdragen en maatschappelijke orde.

Foto 1 Milieuvriendelijkheid als reclame-argument¹²

Zoals de klassieke politieke geschiedschrijving zich inderdaad niet om de ludieke acties van deze activisten bekommerde, was voor de kroniekschrijvers van de milieubeweging de 'andere politiek' van deze burgerinitiatieven een cruciaal houvast, het denkkader dat onzichtbaar was zolang het niet weersproken werd.¹³ Nu de milieubeweging inmiddels salonfähig geworden is, zijn 'groen', 'duurzaam' en 'eco' epitheta geworden waarmee letterlijk iedereen in politiek en bedrijfsleven goede sier wil maken. Dat is als epische overwinning van een halve eeuw milieubeweging qua politieke en maatschappelijke betekenis nauwelijks te overschatten. Tegelijkertijd ontstaat er in de politiek een groot dilemma voor groene partijen. Wil men vasthouden aan het activisme en zichzelf blijven opwerpen als de enige ware advocaten van de groene agenda of accepteert men dat milieubescherming mainstream geworden is?

Milieurichtlijnen en inspraakprocedures moeten ervoor zorgen dat zorgvuldig met 'de natuur' wordt omgesprongen. Ook dit is een belangrijke verbetering, maar tegelijk voelen activisten van het eerste uur zich geringeloorde door alle bureaucratische regelingen. Met andere woorden: de maatschappe-

11 Ibid., 312, 369.

12 <http://srv2.betterparts.org/images/saab-9-5-biopower-14.jpg>

13 Joachim Radkau, *Aufstieg Und Krise Der Deutschen Atomwirtschaft : 1945-1975 : Verdrängte Alternativen in Der Kerntechnik Und Der Ursprung Der Nuklearen Kontroverse* (Reinbek bei Hamburg 1983).

lijke realiteit is nu precies die in het bovengenoemde handboek van Blom en Lambrechts (2006) geschetst werd – alleen dan anachronistisch voor de jaren zeventig. In de 21ste eeuw heeft de overheid inderdaad weer het heft in handen, spreekt namens de natuur en bepaalt met haar beleid het juiste evenwicht tussen milieubescherming en economische concurrentie.

Ook de geschiedschrijving over de milieubeweging staat op de drempel van deze fase van synthese en integratie. Het onderzoeksprogramma 'The Voice of Nature' probeert dit perspectief van een buitenstaander in te nemen. De protesten tegen atoomenergie, luchtvervuiling en ontbossing sinds de jaren zestig-zeventig worden vanuit dit perspectief onderdeel van een groter historisch geheel (en verliezen daarmee ontegenzeggelijk een deel van hun heroiek). Het grotere geheel is de moderne maatschappij en haar omgang om de natuur. De overheid treedt hierin in toenemende mate regulerend op. Individuele burgers, belangengroepen, politieke partijen, omwonenden en bedrijven proberen het overheidsbeleid met een grote variatie aan valide en minder valide argumenten te beïnvloeden.

De meeste sprekers in een dergelijk politiek en publiek debat ontlenen hun 'spreekrecht' óf aan wetenschappelijke expertise of aan de claim dat ze (een deel van) de burgers en hun belangen of idealen representeren: van een partij in de Kamer tot een luidruchtige actiegroep op het Binnenhof.¹⁴ Daarnaast is hier ook sprake van legitimatie door het representeren van andere abstracties: 'de natuur', uitstervende diersoorten, het milieu. De Partij voor de Dieren is in haar partijprogramma nog opvallend terughoudend in het leggen van een dergelijke claim: 'De Partij voor de Dieren heeft de groenste en meest hervormingsgezinde ambities. Hiermee willen wij een gidsfunctie vervullen naar een nieuw en duurzaam beleid waarin mededogen en duurzaamheid centraal staan. De capaciteit van de aarde is de randvoorwaarde voor elke beleidskeuze.'¹⁵ Zonder dat het ons nog opvalt maken de demonstranten tegen atoomtransporten van en naar Le Havre zulke claims, net als de Zuid-Afrikaanse overheid die in het Krüger-park stropers en ivoorjagers laat neerschieten en Duitse bedrijven die van de overheid in Berlijn of Brussel subsidie eisen om hun windmolens met conventionele energieleveranciers te laten concurreren.

Gek genoeg komt door de depolitisering van het milieuverhaal een nieuwe politieke dimensie aan het licht. Als 'gelijk' en 'ongelijk' niet meer vaststaan of niet meer interessant zijn, dan wordt het pas echt politiek! Lang vertelde de literatuur het structurele verhaal van de natuur die door de mens gebruikt en misbruikt wordt en de gevolgen die dit onverantwoordelijke handelen voor de eigen leefomgeving van deze en volgende generaties heeft. Politieke actoren speelden in dit verhaal nauwelijks een rol; het documenteren van de natuurver-

14 Michael Saward, *The Representative Claim* (Oxford/New York 2010).

15 Partij voor de Dieren, *Hou Vast Aan Je Idealen. Laat Ze Niet Wegcijferen. Verkiezingsprogramma Partij Voor de Dieren Tweede Kamerverkiezingen 2012*, n.d., 3.

nietiging die voor onze ogen plaatsvond, stond op de voorgrond.¹⁶ Het andere verhaal zat vol met actoren, maar was in de klassieke betekenis van het woord evenmin 'politiek'. De actoren waren hier de milieubeschermers die met hun acties tegen afval-lozende fabrieken, gen-mais, ozongaten en Europese boterbergen de burgers bewust maakten van de milieuproblematiek en zo als David en Goliath de industrie en de overheid tot concessies dwongen. Ook dit is een verhaal van goed en fout, maar geen politiek verhaal van opties, claims, conflicterende belangen, *good governance* en democratie.

Pas in de laatste jaren komt deze politieke dimensie naar voren in de milieugeschiedenis als één van de (misschien wel interessantste) velden waar de complexe en dynamische relatie tussen de staat en burgers bestudeerd kan worden.¹⁷ Eén van de kartrekkers in dit relatief jonge onderzoeksveld is Frank Uekötter. In 2006 werd zijn boek *The Green & the Brown. A history of Conservation in Nazi Germany* uitgegeven, waarin de auteur de geschiedenis van de relatie tussen de Duitse milieu-bescherming en het Derde Rijk beschrijft.¹⁸ Enkele jaren vóór het verschijnen van dit werk, organiseerde Uekötter al de conferentie 'Naturschutz und Nationalsozialismus', die uiteindelijk resulteerde in de publicatie van gelijknamig boek.¹⁹ Hoewel de organisatie van het congres zelf eerst twijfels had aan de levensvatbaarheid ervan, bleken deze volledig ongegrond: meer dan dertig onderzoekers reageerden op de 'Call for Papers' en men vond zich dus zelfs genoodzaakt een selectie te maken uit de inzendingen.²⁰ De jonge leeftijd van dit onderzoeksveld brengt dus niet per se een geringe populariteit met zich mee. Wat wel typerend is voor dit vakgebied waarbinnen ook Uekötter geschaard kan worden - de zogenaamde 'Environmental Humanities' -, is dat het wordt bevolkt door een groep academici afkomstig uit een grote diversiteit aan disciplines. Deze verscheidenheid wordt onder meer zichtbaar in het diverse pluimage van de bijdragende auteurs in *Naturschutz und Nationalsozialismus*, als ook in de deelnemers van de workshop die werd georganiseerd ter voorbereiding van het onderzoeksprogramma 'The Voice of Nature'.²¹

16 Andrew Goudie, *The Human Impact on the Natural Environment* (Cambridge MA. 2000).

17 David Blackbourn, *Die Eroberung Der Natur : Eine Geschichte Der Deutschen Landschaft* (München 2007), 9–31.

18 Frank Uekötter, *The Green & the Brown. A History of Conservation in Nazi Germany* (New York 2006); Charles Closmann, Review of Uekötter, Frank, *The Green and the Brown: A History of Conservation in Nazi Germany*. *H-Environment, H-Net Reviews* (2007).

19 Joachim Radkau & Frank Uekötter (Eds.), *Naturschutz und Nationalsozialismus* (Frankfurt/New York 2003).

20 Frank Uekötter, Einleitung, in Radkau & Uekötter (Eds.) *Naturschutz und Nationalsozialismus* (Frankfurt/New York 2003), 13-29.

21 Zie: <http://www.hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/tagungsberichte/id=5423>.

Dat een dergelijke interdisciplinariteit mogelijk een valkuil, maar veel-
eer nog een kracht kan zijn, blijkt wel uit Uekötter's meest recente boek: *The
Greenest Nation? A New History of German Environmentalism*. Dit werk is een goed
voorbeeld van hoe de combinatie van een politiek en historisch perspectief kan
resulteren in een diepgaande, rijk geschakeerde geschiedenis, die verder gaat
dan de teleologische, vaak partijdige narratieven die tot voor kort zo kenmer-
kend waren voor de geschiedschrijving van het milieuactivisme.²² De dyna-
mische geschiedenis van de Duitse milieubeweging die wordt geschetst is het
resultaat van een samenspel tussen drie 'velden van activiteit': het veld van de
civil society, dat van het overheidsbeleid en dat van cultuur.²³ Evenals het onder-
zoeksprogramma 'The Voice of Nature' beschrijft dus ook *The Greenest Nation?*
het milieuactivisme niet als geïsoleerd fenomeen, maar als onderdeel van een
groter en complexer historisch geheel.

Zo'n complexe, multi-dimensionele historie van de milieubeweging maakt
duidelijk dat een scherpe breuk waar vaak vanuit wordt gegaan niet opgaat. Er
lijkt eerder sprake te zijn van een combinatie van 'continuïteiten' en breuken;
van een voortleven van bepaalde trends, denkwijzen en organisaties die terug-
gaan tot de eerste decennia van de twintigste eeuw, gepaard met een aantal
scherpe veranderingen in perceptie, beleid en activisme in de milieubeweging.
'De retoriek over een "nieuwe era" van milieu-verantwoordelijkheid mag niet
afleiden van een grote mate aan continuïteit'²⁴, zo stelt Uekötter. Maar tege-
lijk is de Duitse milieubeweging 'aan constante verandering onderhevig', en zij
vormt daarin – in vergelijking met andere landen – waarschijnlijk geen uitzon-
dering.²⁵ Een uitgewerkte vergelijking met andere landen, of een meer grens-
overschrijdende analyse, vormen echter geen onderdeel van *The Greenest Nati-
on?*. Wel wordt benadrukt dat transnationale actoren en de toenemende globali-
sering van milieuproblematiek en –beleid, zowel in Duitsland als ook in de rest
van de wereld, een steeds grotere rol zijn (en zullen) gaan spelen in de geschie-
denis van het milieuactivisme.

Het moge duidelijk zijn dat *The Greenest Nation?* een aantal nieuwe
perspectieven en waardevolle aanknopingspunten biedt, die als inspiratie
kunnen dienen voor menig historicus. Een bron van inspiratie is het ook voor
het onderzoeksprogramma 'The Voice of Nature', dat als doel heeft frisse blik
te werpen op de historie van de milieubeweging. Het programma omvat drie
dimensies. Ten eerste de vraag naar de lange historische lijn van 'de natuur'
als strijdpunt tussen staat en burgers. Continuïteit dus in plaats van een plots
altruïstisch inzicht van een nieuwe generatie rond 1968. Niet alleen in de jaren

22 Frank Uekötter, *The Greenest Nation? : A New History of German Environmentalism*,
(Cambridge MA 2014).

23 Ibid., 9.

24 Ibid., 88.

25 Ibid., 22.

zeventig, maar ook al in de negentiende eeuw was de verantwoorde omgang met de natuur een transnationaal vraagstuk, waar politieke ideeën en praktijken (van natuurparken tot massademonstraties, van kleinschalige landbouw tot renatureringsprogramma's) over nationale grenzen heen doorgegeven werden. Twijfel over de destructieve gevolgen van modernisering is volgens sommige historici net zo typerend voor de modernisering van de negentiende en twintigste eeuw als het optimistische vooruitgangsgeloof en de maakbaarheid van mens, maatschappij en natuur.²⁶ Bovendien valt de spannende vraag te stellen, waar het milieubewustzijn en de milieubeweging nu aangekomen zijn: komt duurzaamheid objectief gezien niet steeds meer onder druk te staan op wereldschaal, ondanks de algemene acceptatie van milieubescherming als politieke doelstelling in het Westen? En de paradoxale vraag of het opleggen van Westerse milieunormen aan Derde Wereldlanden die daardoor in hun economische ontwikkeling geremd worden, niet een nieuwe vorm van kolonialisme is?²⁷

Ten tweede komt hiermee ook de vraag in beeld waarom de milieubeweging in het ene land sterker en eerder politiseerde dan in het andere. Het gaat hier om vergelijkingen tussen verschillende landen in West-Europa en Amerika in de negentiende en twintigste eeuw, maar ook om vergelijkingen dwars door het IJzeren Gordijn van de Koude Oorlog heen. Politieke activisten protesteerden in de jaren tachtig in Oost-Europa tegen de massieve vernietiging van natuur en het leefmilieu van de burgers door de genadeloze moderniseringswaan van de communistische dictatuur. Waren zij gevormd door het succes van hun West-Europese voorbeelden? Of was het ontstaan van een anti-establishment generatie die ook dit thema voor zich ontdekte een structurele onvermijdelijkheid in elke moderne verzorgingsstaat?

Ten derde waren het niet altijd de burgers die zich tegen natuurvernietiging door overheid en bedrijven verzetten, maar trad ook de overheid als natuurbeschermer op, niet zelden tegen de wil van de lokale bevolking. Zo gezien was er dus nooit een polarisatie tussen burgerinitiatieven als beschermers van de natuur en een overheid als cynische handlangers van kapitalistische belangen. Beter gezegd: die polarisatie met de bijbehorende claims was deel van de politieke encensering. Analytisch hebben we te maken met een groot speelveld waarop verschillende players met meer of minder autoriteit namens de natuur spreken: overheidsinstanties, politieke partijen, burgerbewegingen, belangengroepen, wetenschappers, bedrijven en internationale organisaties.

Onderscheidend aan deze benadering ten opzichte van de these van de klassieke politieke geschiedenis is dat de burger en maatschappelijke bewegingen in dit verhaal een veel grotere rol spelen dan alleen als kiezers aan de

26 Thomas Etzemüller, *Die Ordnung Der Moderne. Social Engineering Im 20. Jahrhundert* (Bielefeld 2009).

27 Norman Peritore, 'Third World Environmentalism Case Studies from the Global South' (Gainesville 1999).

stembus. Onderscheidend ten opzichte van de antithese is de keuze om de omgang met de natuur als een 'eeuwig' strijdpunt tussen burgers en overheid te beschouwen. Het gaat zoals gezegd zelfs niet om de natuur op zich!

Onderscheidend aan 'The Voice of Nature' is bovenal het ontbreken van een stellingname vóór natuurbehoud en tegen niet-duurzame modernisering: de inrichting van Yellowstone National Park (1872) is daarbij net zo interessant als de inpoldering van de Zuiderzee of het rapport van de Club van Rome (1972), de Driekloven in de Jangtse (2006) of de consequenties van de tsunami van Fukushima (2011). Steeds zijn er verschillende (conflict)partijen die claimen, namens 'de natuur', toekomstige generaties of Gods schepping te spreken en die een politieke stem te geven – vandaar de titel.

In dit verkennende artikel ligt ter illustratie de nadruk echter op een klein onderdeel van dit weidse thema: de ontwikkeling van natuurbescherming en milieubeweging in Nederland. Twee van de drie genoemde aspecten komen daarbij ter sprake: de historische dimensie van de negentiende eeuw naar de jaren zeventig en de veelheid aan betrokkenen, legitimaties en motieven. Waarvoor hier de ruimte ontbreekt is een vergelijking met de opkomst en het karakter van natuurbescherming en milieubeweging in bijvoorbeeld de Verenigde Staten met hun surplus aan ongerepte natuur of in Duitsland met de mythe van het woud als essentie van de Teutoonse natie of het Verenigd Koninkrijk dat ondanks de drastische gevolgen van de industrialisatie lang geen noemenswaardige milieubeweging kende. Op enkele interessante punten wordt deze vergelijking als contrast aangestipt. In het middelpunt staan echter de fases van de Nederlandse ontwikkeling in de lange twintigste eeuw.

Jac P. Thijsse, Pieterburen en de Oostvaardersplassen

Zelfs als we 'natuur' niet puristisch definiëren als oerbossen of veenmoerassen is er in Nederland geen natuur te vinden. Ons natuurlandschap is een al sinds de late Middeleeuwen intensief gebruikt en gevormd cultuurlandschap. 'Natuur' wordt door de meeste Nederlanders geassocieerd met een van deze drie landschappen: zandverstuivingen op de Hoge Veluwe (een van de meest atypische landschappen in ons drassige landje), een woelige Waddenzee met snoezige zehondjes op een zandbank of een weiland met koeien, drooggehouden door een ingenieus systeem van dijken, gemalen en sloten.

Toch maakte al eind negentiende eeuw een kleine elite zich in toenemende mate zorgen dat ook dat beetje natuur verloren zou gaan, diersoorten zouden verdwijnen en pittoreske landschapsgezichten door fabrieken, gemechaniseerde landbouw en infrastructuur ontsierd zouden worden. Al voor de Eerste Wereldoorlog werden initiatieven ontplooid om met name scholieren bewust te maken van de schoonheid, de intrinsieke waarde en het nationale belang van natuur, landschappen en dieren. Tegelijkertijd greep de overheid in Nederland in in de natuur zoals in geen enkel ander land: droogleggingen, dijkbouw en

ruilverkaveling veranderden het Nederlandse landschap vooral in het interbellum ingrijpend.²⁸ De afsluiting van de Zuiderzee en ook de naoorlogse Delta werken gaven prioriteit aan de veiligheid van de burgers boven de natuur van planten en dieren. De zogenaamde groene natuurbescherming maakte zich zorgen om het bestand van bepaalde vogelsoorten en richtte in 1899 de Vereniging tot Bescherming van Vogels op.

Typend voor de Nederlandse kijk op natuurbescherming was enerzijds het museale karakter ervan en anderzijds het ontbrekende onderscheid tussen cultuur en natuur. Het is geen toeval dat een van de oudste en belangrijkste organisaties op dit gebied, Natuurmonumenten opgericht in 1905, overblijfsels van het 'oorspronkelijke' landschap wilde bewaren als een soort monument ter herinnering, maar niet om Nederland te behoeden voor een ongeremd uitdijen van steden en exploitatie van de natuur. Anders dan in veel landen ging het bij deze natuur- en dierenbescherming om particuliere initiatieven en niet om overheidsbeleid. In de jaren dertig werden de Veluwezoom en de Hoge Veluwe als de eerste twee nationale parken ingericht (pas in 1989 gevolgd door Schiermonnikoog als derde).²⁹

Het gevolg hiervan was de vereenzelviging van 'echte' natuur en traditionele dorpsgezichten met boeren en vissers die eveneens aan het verdwijnen waren. Ook zij werden gemonumentaliseerd, bijvoorbeeld in het Zuiderzee Museum in Enkhuizen. Anders dan in Duitsland kon de typische Nederlandse landschapsschilderkunst uit de 19e eeuw niet zonder mensen: een zeegezicht was niet volledig zonder een vissersboot aan de horizon en bij een landschap hoorden noest arbeidende boeren.³⁰

Misschien wel omdat de slag om het 'behoud' van de natuur in Nederland al zo evident verloren was op het moment dat het natuurbewustzijn opkwam, bleef de natuurbescherming een elitaire en marginale verschijning zonder politiek radicale of ambitieuze doelstellingen. Door de vroege modernisering en de late industrialisatie van Nederland deed pas in de jaren zeventig een grijze milieubescherming van zich spreken (dat wil zeggen: de leefomstandigheden van mensen tegenover 'groene' natuurbescherming en de leefomstandigheden van planten en dieren). Hier ging het niet om de bonte strandloper of de roodhalsfuut, maar om de mensen zelf. Fabrieken, luchthavens en zeehavens vormden een acute bedreiging voor de gezondheid van omwonenden. Zo ontstonden burgerbewegingen die duidelijk radicaler en daadkrachtiger opkwamen voor hun leefomgeving – in de Rijnmond, langs de aanvliegroute van Schiphol

28 Liesbeth van de Grift, 'On New Land a New Society: Internal Colonisation in the Netherlands, 1918-1940,' *Contemporary European History* 22, 4 (2013) 609–626.

29 *Nationale Parken in Nederland: Kort Overzicht van Het Ontstaan En de Ontwikkeling van Een Stelsel van Nationale Parken in Nederland* ('s-Gravenhage 1991).

30 Wessel Krul, 'De Haagse School en het nationale landschap,' *BMGN* 121, 4 (2006) 620-649.

en rondom de kerncentrales in Borssele en Dodewaard. Het bekendste voorbeeld is Milieudefensie, opgericht in 1971.

Zoals het de milieubeweging in eerste instantie de nodige moeite kostte om door te dringen tot de politiek en serieus genomen te worden, zo werd de beweging lange tijd ook door de kroniekschrijvers van de Nederlandse politiek slechts zijdelings waargenomen als ludiek randverschijnsel van de Haagse politiek. Wie de dertig jaar die archieven sowieso gesloten zijn, optelt bij de vijf tot tien jaar die historici nodig hebben om 'nieuwe' archieven door te ploegen en een synthese te formuleren, begrijpt dat de geschiedwetenschap anno 2014 de jaren zeventig nog maar net aan het verkennen is. Het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis is aangekomen bij het kabinet De Jong (1967-1971) en de eerste overzichtswerken over de jaren zeventig liggen in de boekhandel.³¹

Gezien deze stiefmoederlijke behandeling in de historische canon is het niet verbazingwekkend dat de milieubeweging haar eigen geschiedenis schreef. Terwijl academische historici immers decennia lang op de archiefdocumenten wachtten, 'wisten' de activisten zelf uit eigen ervaring wat er gebeurd was en welk verhaal er verteld moest worden. Moest worden – niet in het belang van de historische waarheid, maar juist ook in het belang van het milieubewustzijn van de Nederlandse burgers en het behoud van de natuur. Het is typisch voor deze en andere emancipatiebewegingen dat de spanning tussen academische objectiviteit en een politiek ideaal niet als problematisch werd gezien. Kritische (of zelfs 'kritiese') wetenschap dient immers niet academische afzijdigheid als ideaal na te streven, maar moet midden in het maatschappelijke debat staan en oriëntatie bieden.³²

Deze overtuiging, en het feit dat tot dusverre de 'milieu-geschiedenis' haar bestaan grotendeels te danken heeft aan het penmanschap van milieuvrijwilligers zelf, maakt het dus niet geheel verwonderlijk dat de jonge discipline niet zelden wordt onderworpen aan – al dan niet terecht – existentiële vragen.³³ Kan deze 'historiography with a cause', waarin de nodige morele waardeoordelen en discutabele causale verbanden niet worden geschuwd, ons iets leren? Mag een academische discipline dat keurmerk wel krijgen, wanneer zij zodanig geworteld is in de gepolitiseerde praktijk, dat ze zelf instrumenteel wordt in hedendaagse debatten aangaande milieubehoud en duurzaamheid? Nog steeds is het zo dat artikelen die gepubliceerd worden in dit veld veelal corresponde-

31 Carla van Baalen, *Polarisatie En Hoogconjunctuur: Het Kabinet-De Jong 1967-1971* (Amsterdam 2013). Tobias Dietrich, *Die 1970er Jahre in Geschichtswissenschaft Und Unterricht* (Frankfurt am Main 2012). Antoine Verbij, *Tien Rode Jaren. Links Radicalisme in Nederland: 1970-1980* (Amsterdam 2005).

32 Herbert Marcuse, *Der Eindimensionale Mensch. Studien Zur Ideologie Der Fortgeschrittenen Industriegesellschaft* (Neuwied/Berlijn 1967).

33 Christophe Verbruggen, Erik Thoen en Isabelle Parmentier, 'Environmental History in Belgian Historiography', *Current Issues in Belgian History* 43, 4 (2013) 173-186.

ren met de 'hot topics' van het politieke moment. Favorieten van vandaag zijn de verhitte discussies omtrent klimaatverandering, nucleaire energie en duurzaamheid – thema's die dan ook veelvuldig terugkomen in recente (historische) publicaties.³⁴ Hoewel kritische vragen ten aanzien van de objectiviteit dus niet geheel ongefundeerd lijken, geven deze publicaties wel het meest heldere en gedegen onderzochte beeld van het Nederlandse milieu-wezen tot nu toe. Een mogelijk korreltje partijdigheid in acht nemend, biedt het werk van de milieu-activisten een rijke bron aan informatie en analyse. Boeken als *The Greenest Nation?* en projecten als 'The Voice of Nature', die met meer afstand naar het onderwerp trachten te kijken, moeten dus vooral worden gezien als een aanvullende benadering. Het 'buitenstaandersperspectief' dat wordt aangenomen zal openingen en inzichten bieden, die een dimensie toevoegen aan de rijke historie van de milieubeweging.

Net zoals de organisatie van andere sociale bewegingen, komt ook die van de milieubeweging pas goed van de grond in het begin van de jaren zeventig. Echter, in vergelijking met bijvoorbeeld Duitsland, waar het milieu-activisme een blijvende 'groene' stempel heeft weten te drukken op het Duits imago, was de kracht en mobilisatie van de Nederlandse milieubeweging grotendeels gekoppeld aan het anti-atoomactivisme en de vredesbeweging.³⁵ Echter, hoewel men – zeker in vergelijking met het Duitse voorbeeld – zou kunnen spreken van een 'relatieve zwakte' van het Nederland milieu-activisme, vonden haar initiatieven toch weerklank in Den Haag. In 1990 kreeg deze weerklank een meer formeel gezicht, met de oprichting van GroenLinks, de partij die zou gaan gelden als de politieke arm van de milieubeweging in Nederland. GroenLinks werd in 1990 opgericht als fusie van vier onwaarschijnlijke partners, die alleen een linkse oriëntatie gemeenschappelijk hadden: de Politieke Partij Radikalen (PPR), de Pacifistische Socialistische Partij (PSP), de Communistische Partij Nederland (CPN) en de Evangelische Volkspartij (EVP). Voor deze naar verhouding late opkomst van een groene partij fungeerde D'66 als spreekbuis van de milieubeweging in het Haagse.³⁶ Bij de laatste Kamerverkiezingen kwam GroenLinks niet verder dan vier zetels en ook in de gemeentepolitiek is meer dan 10 procent van de stemmen een uitzondering.³⁷ Wederom staat dit in scherp contrast met de Duitse ervaring, waar 'Die Grünen' – opgericht in 1980 – reeds in 1983 in het parlement vertegenwoordigd waren, twee jaar later deelnamen in de regering, en sindsdien een vaste speler zijn in de Duitse politiek.

34 Ibid., 183.

35 Frank Uekötter, *The Greenest Nation? : A New History of German Environmentalism*, (Cambridge MA, 2014).

36 Lezing Jan Terlouw in het kader van het universitaire Honours Program, Radboud Universiteit Nijmegen op 22 mei 2014.

37 Paul Lucardie, *Verloren Illusie, Geslaagde Fusie? GroenLinks in Historisch En Politicologisch Perspectief* (Leiden 1999) 41–44.

Natuurlijk valt de invloed van de milieubeweging in de maatschappij niet af te meten aan simpele aantallen Kamerzetels en raadsleden. Toch is de these niet al te gewaagd dat de echte doorbraak van de milieubeweging in Nederland niet geslaagd is. Het is niet zo dat alle partijen van links tot rechts om het hardst hun geloof in een onomstreden agenda van duurzaamheid en milieubescherming verkondigen. Ondanks alle recente aardverschuivingen in de Nederlandse politiek is GroenLinks naast VVD, PvdA, CDA, PVV, SP toch hoogstens de grootste van de kleine partijen.

Anderzijds valt de kracht van 'het groene' in Nederland toch niet te onderschatten.³⁸ Hoewel het milieuvraagstuk dan niet bovenaan de prioriteitenlijstes van de politieke partijen prijkt, kan geen enkele politicus sinds de val van Lubbers II in mei 1989 meer om het milieu heen. In de verkiezingscampagne volgend op deze 'val' wedijverden de partijen zelfs om het predikaat 'de groenste'.³⁹ Den Haag heeft het milieuvraagstuk in de afgelopen decennia omhelsd en gepolitiseerd en lijkt daarmee Inglehart's stelling van een *silent revolution* te bevestigen. Deze revolutie, die Inglehart situeert tussen 1965 en 1975, zou een omslag hebben veroorzaakt in de westerse politieke cultuur, van een materialistisch naar postmaterialistisch waardenpatroon. Wanneer we deze stelling accepteren, moet dus ook het milieu als politiek maatschappelijk thema gesitueerd worden in de context van deze belangrijke omslag. Dit zou betekenen dat het begin van de jaren zeventig gedefinieerd worden als een breuklijn in de naoorlogse Nederlandse geschiedenis, en dus ook als breuklijn in de bekommernis om het milieu.

Als we op zo'n manier uitzoomen en de jaren zeventig en de milieubeweging in een breder perspectief plaatsen, komen twee nieuwe vragen in beeld. Vragen die de historiografie van de beweging zelf nauwelijks stelt en dus ook niet beantwoordt. Beter gezegd – door de vragen naar de continuïteit niet te stellen, was discontinuïteit het onomstreden uitgangspunt.

De eerste niet-gestelde vraag is die naar de voorlopers van de linkse milieubeweging die begon met de protesten tegen industriële vervuiling in de jaren zestig en die nationaal en internationaal aan slagkracht won door de mobilisatie tegen kernenergie en kernwapens – van de protesten sinds 1973 tegen de Duitse kerncentrale net over de grens bij Kalkar tot de demonstratie van een half miljoen Nederlanders tegen de kruisraketten in Den Haag op 29 oktober 1983. Vanuit dit zelfbeeld en binnenperspectief was de milieubeweging het trotse eigendom van de idealistische naoorlogse generatie.⁴⁰

Niets kon deze beweging toch te maken hebben met de natuurbeschermers van de gevestigde orde zoals die sinds de negentiende eeuw hadden

38 Hans Righart, 'Milieu En Politiek in Nederland 1960-1993,' *Tijdschrift Voor Geschiedenis* 107 (1994) 331–47.

39 Ibid., 332.

40 Post-materieel.

bestaan? Deze heren van stand verbonden aan de bescherming van bedreigde diersoorten geen fundamentele maatschappijkritiek. Hun doel was tweeledig. Ten eerste, het inrichten van natuurgebieden waarin bedreigde diersoorten in het overvolle Nederland door de mens niet gestoord zouden worden. Ten tweede, het bewustmaken van de burgers van de waarde en schoonheid van de natuur. Schoolplaten van dieren in verschillende biotopen en prachtig getekende dierenboeken zoals die van Jac P. Thijsse speelden hierin een belangrijke rol. Slechts een enkeling zoals Frederik van Eeden trok hieruit vergaande consequenties. In zijn kolonie Walden bij Bussem poogde hij rond 1900 met een kleine kring volgelingen zowel socialisme en de gelijkheid van mensen als het leven in harmonie met de natuur in de praktijk te brengen.⁴¹

Foto 2 Een schoolklas in Den Haag, ca. 1922⁴²

Wie zich niet blindstaart op de ontbrekende systeemkritiek bij deze heren-natuurbeschermers, ziet onmiddellijk interessante gemeenschappelijkheden met de milieuactivisten driekwart eeuw later. Opvallend is bijvoorbeeld de grote rol van met name protestantse gelovigen in beide bewegingen. Dieren en de natuur als geheel waren deel van Gods schepping en de mens was niet meer dan 'rentmeester'. Een moderne vertaling van 'rentmeesterschap' zou 'duurzaamheid' zijn: de mens mag de natuur gebruiken voor het eigen welzijn, maar mag de natuur in het belang van latere generaties niet onnodig schade toebrengen en exploiteren. Geen wonder dus dat de PPR, een linkse afsplitsing van de Katholieke Volkspartij (KVP), en de EVP in 1990 opgingen in GroenLinks. Zonder de verschillen zoals elitisme, massamobilisering en radicalisering te negeren zijn er toch opvallende continuïteiten of overeenkomsten die nader

41 Jaap Grave, *Anarchismus Und Utopie in Der Literatur Um 1900. Deutschland, Flandern Und Die Niederlande* (Würzburg 2005) xxx.

42 <http://www.harmoniemburg.nl/wp-content/uploads/schoolplates.jpg>

onderzoek behoeven. In 1982 moesten activisten door de politie uit het bos van Amelisweerd bij Utrecht gejaagd worden dat gekapt zou worden om de A27 aan te leggen: milieuactivisme of natuurbescherming? De grenzen tussen grijze en groene milieubescherming zijn vanuit huidig perspectief niet zo scherp, maar waren ze dat in de perceptie van de tijdgenoten wel?

Foto 3 Oproerpolitie en milieuactivisten in het Bos van Amelisweerd⁴³

De beroemde zeehondencrèche in Pieterburen is misschien wel het mooiste voorbeeld om deze overlap tussen milieuactivisme en natuurbescherming te illustreren. Opgericht begin jaren zeventig past dit initiatief om de zeehond te redden van de gevolgen van de genadeloze consumptiemaatschappij van olievlekken in het Waddengebied tot pelsjagers en sleepnetten perfect in het tijdbeeld.⁴⁴ Ondanks de pogingen om de drommen schoolkinderen bewust te maken van de verslechterende leefomstandigheden van de zeehonden met hun hoge aaibaarheidsfactor: fundamentele kritiek op de industriële maatschappij is niet de drijvende kracht achter het initiatief. Het blijft uiteindelijk bij kleinschalige symptoombestrijding. Dus toch apolitieke natuurbescherming en geen politieke maatschappijkritiek? Met andere woorden, roepen deze 'huilers' om verpleging in de crèche of om harde actie van de Rainbow Warrior? Wie spreekt

43 <http://www.geschiedenis24.nl/.imaging/stk/geschiedenis/vtk-imagegallery-normal/media/geschiedenis/andere-tijden/2013/Amelisweerd/original/Amelisweerd.JPG>.

44 Ellen Koch, *'T Hart Voor de Zeehond : 35 Jaar Zeehondencrèche Pieterburen, 65 Jaar Lenie 'T Hart, 100 Jaar Dierenliefde* (Groningen 2006).

er namens hen?

Het begin van de milieubeweging levert dus een nieuwe vraag op, maar het einde net zo goed. Zoals de titel van het eerder aangehaalde boek van Paul Lucardie al aangeeft – ‘verloren illusie, geslaagde fusie’ – zou de politieke institutionalisering in een eigen politieke partij niet alleen als afronding van het succesverhaal van de milieubeweging gelezen kunnen worden. Misschien was het als tweede vraag ook juist wel de politieke integratie of ‘corrumpering’ door het establishment en daarmee het einde van een groot ideaal. Duurzaamheid is een steeds terugkerend item op de politieke agenda geworden en de media berichten bijna dagelijks over milieuvraagstukken: heel Nederland is een beetje ‘groen’ geworden. Toch is bij de activisten van het eerste uur nostalgie voelbaar, het verlies van de heroïek van een ongelijke strijd voor een groot ideaal dat nu ineens van iedereen is – van de consument, van de Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging en zelfs van de auto-industrie.

